

УДК 373.2

DOI <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.5.11>

Вінс Вікторія Анатоліївна,

кандидат психологічних наук, доцент,
завідувачка кафедри практичної психології
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0000-0002-7285-7711

Шевченко Олена Володимирівна,

здобувачка магістерського рівня вищої освіти
спеціальності «Психологія»
за освітньою програмою «Практична психологія»
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
ORCID ID: 0009-0005-0519-9455

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ У ЗАКЛАДІ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

PSYCHOLOGICAL PRINCIPLES OF DEVELOPMENT OF CREATIVE ABILITIES OF CHILDREN IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

У даній публікації розкрито характерні особливості творчої діяльності дітей дошкільного віку у контексті її суб'єктивних аспектів, її продукту та умов, за яких протікає творчий процес. Оскільки більшістю науковців відстоюється думка про те, що творчі здібності дошкільнят належать до тих психічних процесів, які інтенсивно розвиваються на даному віковому етапі, і без яких не обійтися зрілій особистості надалі, значна увага автора зосереджена навколо обґрунтування новітніх методів та прийомів роботи з розвитку творчих здібностей дошкільнят. Серед таких методів виділено наступні: створення доступних проблемних ситуацій, постановка творчих завдань, формування евристичної структури досвіду дитини й засобів її діяльності, ігри на розвиток асоціативного та діалектичного мислення, художнє слово (читання художньої літератури, розповідання казок, легенд, прислів'їв, загадування загадок, використання ігрових прийомів, елементів дослідів. інтелектуальні та дидактичні ігри екологічного спрямування), засоби і методи театральної-ігрової діяльності.

Акцентована увага на важливості створення ситуації успіху з метою активізації інтересу дітей до творчості. Серед вдалих психологічних прийомів створення ситуації успіху виділено такі як «лінія горизонту» (схвалення початкового успіху дитини і повторення завдання на складнішому рівні), «авансування» (спільне індивідуальне виконання з дитиною завдання, яке вдається їй складно), «радість групи» (навіювання дитині віри в себе) та інші.

У статті також звернута увага на умови розвитку творчих здібностей дітей, а саме організація цілеспрямованої діяльності вихованців у закладі дошкільної освіти та сім'ї. З цією метою варто націлювати увагу батьків на збагачення дітей яскравими враженнями, забезпечення емоційно-інтелектуального досвіду, виховання вольових якостей, на психологічну свободу і відчуття психологічної безпеки дітей.

Ключові слова: *творчість, творчі здібності, розвиток творчих здібностей, діти дошкільного віку, заклад дошкільної освіти.*

This publication discloses the characteristic features of creative activity of preschool children in the context of its subjective aspects, its product and the conditions under which the creative process occurs. Since most scientists defend the opinion that the creative abilities of preschoolers belong to those mental processes that are intensively developing at this age stage, and without which the mature personality can not do in the future, the author's considerable attention is focused on the substantiation of the latest methods and techniques of work to develop the creative abilities of preschoolers. Among such methods are the following: the formation of the heuristic structure of the experience of the child and the means of his activity, games for the development of associative and dialectical thinking, the creation of accessible problem situations, the setting of creative tasks, an artistic word (reading fiction, telling tales, legends, proverbs, riddling riddles, the use of game techniques, elements of experiments. intellectual and didactic games of environmental direction), means and methods of theatrical and gaming activities.

Emphasis is placed on the importance of creating a situation of success in order to increase the interest of children in creativity. Among the successful psychological techniques of creating success situations, such as the «horizon line» (approval of the child's initial success and repetition of the task at a more complex level), «advance» (joint individual performance of the task with the child, which is difficult for him), «joy of the group» (suggestion of the child to believe in himself) are highlighted.

The article also draws attention to the conditions for the development of creative abilities of children, namely, the organization of purposeful activities of pupils in a preschool education institution together with the family. To this end, it is useful to focus the attention of parents on enriching children with vivid impressions, providing emotional and intellectual experience, raising strong-willed qualities, psychological freedom and a sense of psychological safety of children.

Key words: *creativity, development of creative abilities, preschool children, preschool education institution.*

Постановка проблеми. У дітей дошкільного віку творчі здібності тільки починають формуватися, проте вчасне їх виявлення та активний розвиток виступають одним із важливих завдань психолого-педагогічної науки, психологів-практиків та вихователів у закладах дошкільної освіти. Зокрема, розвиток творчих здібностей дітей дошкільного віку визначається як пріоритетне завдання дошкільної освіти, що зазначено в Законі України «Про дошкільну освіту» [1], Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні [2] та Освітній програмі для дітей від двох до семи років «Дитина» [3].

У Національній доктрині розвитку освіти в Україні у XXI ст. визначено головну мету української освіти – створення умов для особистісного розвитку і творчої самореалізації кожного громадянина України. У Базовому компоненті дошкільної освіти визнається пріоритетна роль дошкільної освіти у формуванні особистості дитини, розвитку її творчих здібностей, закладено підхід до особистості як до суб'єкта власної діяльності. Дитина розглядається як цінність, як активна творча особистість [2, с. 5].

Пошуком ефективних методів і засобів розвитку творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку в умовах сімейного і суспільного виховання, в закладах дошкільної освіти займаються педагоги і психологи С. Архипова, Н. Кушнірик, Н. Гаргач, Ю. Грицкова, С. Добринська, Н. Дудник, А. Каньоса, В. Лучанська, І. Мельник, Л. Шульга та ін. Також розвитку творчих здібностей дошкільників сприяє активне залучення дітей до продуктивної творчої діяльності з образотворення, складання історій та казок, конструювання, що поєднується із застосуванням методів арт-терапії, казкотерапії, спеціальних психологічних технік, розвивальних та активізуючих вправ (І. Біла, А. Кошель, О. Кульчицька, С. Ладивір, Л. Лохвицька, Т. Піроженко, Н. Портницька та ін.). Незважаючи на досить ґрунтовні напрацювання науковців, означена проблема розвитку творчих здібностей дошкільників залишається актуальною і потребує пошуку нових та ефективних форм і засобів психологічного впливу на дітей для активізації їх творчого потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи творчість дошкільників через призму її основних параметрів, варто відмітити характерні

особливості творчої діяльності дітей щодо її суб'єктивних аспектів, її продукту та умов, у яких протікає творчий процес.

У цілому, за свідченням І. Білої, прийнято вважати дошкільний вік періодом, сприятливим для розвитку творчих особливостей особистості, їх вияву як у сфері пізнання, так і в сфері художньої діяльності. Адже, добре відомо, що психічні процеси (пам'ять, мислення, сприйняття, уява, почуття) знаходяться у дошкільників на стадії свого становлення, зміни, розвитку. І саме тому всі вони надзвичайно рухливі, нестійкі, мінливі, суперечливі. Дитина, реалізуючи задум, почувається вільно і не скута досвідом, знаннями, не обмежена заборонами, які не дозволяють їй вільно розпоряджатися предметами, матеріалами тощо. Через ігровий тренінг творчості проходить кожна дитина, і він їй необхідний. Все це з одного боку спричинює суттєві недоліки у характері дитячої творчості, з іншого – надає їй важливого значення й переваг перед творчістю дорослого [4, с. 33].

За свідченням О. Кульчицької [5], творчість як індивідуальна властивість дитини виявляється у здібності відмовлятися від стереотипних способів мислення під час вирішення будь-яких завдань: побутових, навчальних, соціально-моральних тощо. Відповідно як дорослим, так і дітям, властиві чотири основні фактори прояву творчості (Дж. Гілфорд, Е. Торренс):

1) оригінальність як здатність до нового, незвичайного і нестандартного вирішення проблем, що проявляється на рівні дошкільного віку в різних видах діяльності дітей і в їх іграх;

2) семантична гнучкість – спроможність виділяти функції об'єкта та пропонувати різні способи його використання. Семантична або словесна гнучкість мислення виявляється в дитячому віці у формі підвищеної чутливості до мовлення, розвитку мовної творчості: утворенні нових слів, рим тощо;

3) образна адаптивна гнучкість як найтипівіша форма прояву творчості у дитячому віці передбачає здатність виділяти функції об'єкта таким чином, щоб побачити в ньому нові можливості. Дитяче мислення переважно образне, дитина ще чуттєво сприймає навколишній світ, перевтілює об'єкти в нові образи, помічає в предметах те, чого не бачать дорослі;

4) семантична стихійна гнучкість – здібність знаходити різноманітні ідеї у відносно обмеженій ситуації [5].

Викладена характеристика проявів творчості відображає її основну – творчу сторону як створення нового, оригінального продукту, нестандартне «бачення» у відомому нових можливостей, а також можливість продукувати необмежену кількість ідей.

О. Андрійчук та Л. Заремба наголошують, що оскільки в основі творчих здібностей лежать процеси уяви і мислення, то основними напрямками розвитку творчих здібностей дошкільників є: «1) розвиток продуктивної творчої уяви, яка характеризується такими якостями, як багатство продукованих образів і спрямованість; 2) розвиток якостей мислення, які сприяють формуванню творчості. Такими якостями виступають асоціативність, діалектичність і системність мислення» [6, с. 9].

За визначенням С. Архипової та Н. Кушнірик, «формування здібностей є керованим психолого-педагогічним процесом, що включає вплив на мотиви творчої діяльності, пізнавальні інтереси, загальнонавчальні вміння. Разом із тим, серйозними перешкодами у справі впровадження новітніх методів та прийомів розвитку творчих здібностей дітей є недостатня розробленість системи роботи з розвитку творчих здібностей дошкільнят» [7, с. 42]. Насамперед, як вказують С. Архипова та Н. Кушнірик, у дітей дошкільного віку необхідно формувати психічні процеси і якості, які інтенсивно розвиваються на даному віковому етапі, і без яких не обійтися зрілій особистості надалі. До таких якостей науковці відносять і творчі здібності дошкільнят [7, с. 44].

За свідченням Т. Позняк, дослідженнями ряду психологів доведено, що продуктивному творчому мисленню дітей дошкільного віку сприяє оволодіння спеціальними способами, до яких належать: виділення протилежних властивостей, пошук аналогій, асоціювання понять, ставлення запитань, переформулювання, генерування ідей, зміна альтернативи, комбінування та інші. Деяким з цих способів можна навчити дитину вже у віці 5–7 років. Основний шлях формування творчих здібностей у дошкільників полягає у створення доступних для них проблемних ситуацій, постановці творчих завдань, формуванні евристичної структури досвіду дитини й засобів її діяльності, котрі сприяють самостійному пошуку [8, с. 99].

За свідченням А. Кошель, В. Кошель, велике зацікавлення викликають у дітей ігри на розвиток асоціативного та діалектичного мислення. Пере-

творюючий характер творчої діяльності дитини у освітньому процесі дозволяє їй побачити результати своєї участі в ній, оскільки ця діяльність направлена на активне оперування знаннями і на збагачення новими засобами для отримання вищих результатів. Ця характеристика діяльності володіє не тільки зовнішніми, але і внутрішніми стимулами розвитку, зміцнюючими прояви творчої активності як мотиву творчої діяльності [9, с. 54].

Вагомого значення у розвитку творчої активності дошкільнят С. Архипова та Н. Кушнірик надають ігровій організації занять з дітьми. Вони вважають, якщо будь-яку справу дитини розглядати як своєрідну гру-творчість, то у ній будуть розвиватися такі важливі характеристики творчості, як: швидкість думки; гнучкість мислення; оригінальність; розробленість; сміливість; допитливість [7, с. 47].

На думку В. Кузьменко, ефективним чинником розвитку творчої особистості дитини дошкільного віку є ігрові ситуації [10]. З цією метою дослідниця радить застосовувати такі ігрові ситуації: «На що схоже?», «Відгадай на дотик (в піску)», «Що можна з цим зробити?», «Чим це було раніше?», «Перетвори фігури на різні предмети», «Для кого буде це?» тощо. У процесі організації таких ситуацій діти спроможні розглянути окремі елементи предметів та явищ, співвіднести їх між собою, відгадувати, уявляти, завершувати зображення, фантазувати, висловлювати власну думку, пропонувати різні способи застосування предметів [10].

Для розвитку творчих здібностей дошкільників в ігровій діяльності, на думку І. Білої, вкрай необхідні цілеспрямованість, вміння планувати свою діяльність, проявляти критичне ставлення до своєї роботи та роботи ровесників. Важливим є аналіз проміжних результатів, що сприяє переконанню в необхідності дотримуватись послідовності дій й спонукає до самоконтролю. Коли дитина доходить до проміжного результату, дорослий звертає увагу на наступний, нагадує, що потрібно робити. Поступово потреба у зіставленні проміжних результатів під керівництвом дорослого відпадає [4].

Також за свідченням І. Білої, важливим фактором в організації розвивальної роботи з формування творчих здібностей дошкільників в ігровій діяльності є те, що діти знаходяться в колективі ровесників. Поєднання індивідуальних та колективних форм роботи дозволяє організувати змістовне спілкування дітей. Діалогічна форма спілкування з дітьми передбачає обговорення різних

варіантів виконання завдання й забезпечує дітям можливість вчитися в інших дітей, усвідомлювати як власні маленькі відкриття, так і відкриття інших. В колективі створюються широкі можливості для активного впливу дітей один на одного, і якщо ці можливості правильно використовуються вихователем, то ефект навчання набагато більший, ніж тоді, коли дорослий працює з однією дитиною. Колективні форми роботи сприяють також розвитку контрольних оцінних дій дошкільників, мотиваційного компонента творчої діяльності дошкільників, моральних якостей та комунікативних умінь, що забезпечують формування у них життєвої компетентності [4].

Цікавим і корисним методом, що використовується в процесі розвитку творчих здібностей дошкільників, є художнє слово, а саме:

- читання художньої літератури, розповідання казок, легенд, прислів'їв, які сприятимуть розвитку їх допитливості, творчих здібностей;
- загадування загадок, використання ігрових прийомів – отримання листів-скарг від мешканців саду, лісу, що стимулюють дітей замислюватися про допомогу живим істотам і охорону природи;
- усвідомленому засвоєнню знань сприяє включення елементів дослідів в інтелектуальні та дидактичні ігри екологічного спрямування: «Послухай «серце» дерева», «Зимові таємниці», «Екологічна етика».

Н. Гетман зазначає, що для розвитку творчих здібностей старших дошкільників варто застосовувати засоби театралізованої діяльності. Відповідно до цього необхідно створити таке середовище, яке б забезпечувало різноманітну театралізовану діяльність із врахуванням індивідуальних здібностей дітей; систематизувати засоби і методи театральної-ігрової діяльності; сформувати практичний матеріал для кожної вікової групи; підібрати ігри, вправи, творчі завдання на розвиток уваги, творчої уяви і фантазії. Також бажано оформити кімнату казок, де були б зібрані створені руками педагогів різноманітні види театру, декорації, костюми, реквізит [11].

Для розвитку творчих здібностей дітей, на думку О. Жигайло, варто забезпечувати сприятливі умови в освітньому середовищі і на психологічних розвивальних заняттях:

- насамперед, важливе створення потрібної атмосфери. Для творчого розвитку дітей недопустимий педагогічний натиск, підвищений голос педагога;
- створення атмосфери, спонукаючої дитину до творчості, «емоційні погляджування», до яких належать звернення до дитини на ім'я, збере-

ження педагогом доброзичливої інтонації, заспокійливі або підбадьорюючі дотики;

- бачення кожної дитини, індивідуальний підхід до кожного дошкільника, надання йому допомоги і підтримки в процесі творчості;
- попереднє планування цікавого змісту занять, що спонукає дитину до творчості (незвичайний поворот сюжету, сумісне емоційне переживання, нестандартні прийоми чи нетрадиційні техніки малювання) [12, с. 399].

До психологічних прийомів активізації інтересу дітей до творчості, відноситься створення ситуацій успіху, сутність яких полягає в підтримці, повазі до дитини, залученні до творчості. За А. Кошель [9], існують такі прийоми створення «ситуації успіху», що мотивують дітей до розвитку творчих здібностей:

- «лінія горизонту» – психолог схвалює, немовби підхоплює початковий успіх дитини, пропонує повторити завдання на складнішому рівні, наче віддаляючи лінію горизонту;
- «авансування» – психолог заздалегідь індивідуально виконує з дитиною завдання, яке вдається їй складно, а потім на занятті дає схоже завдання, яке дитина виконує самостійно і при цьому відчуває успіх;
- «радість групи» – це навіювання дитині віри в себе, однолітки хвалять, позитивно відгукуються про будь-яке, навіть незначне досягнення дитини [9].

Крім того, для розвитку творчих здібностей дошкільників доцільним є використання тренінгових занять в роботі з обдарованими дітьми для розвитку їх творчих здібностей. Саме тренінгові заняття забезпечують ефективне використання різних педагогічних методів за рахунок створення позитивної емоційної атмосфери та спрямовуються на сформування навичок і життєвих компетенцій. Тренінги формують вміння продуктивної взаємодії, актуалізують процес психологічної позитивної самоперебудови.

Однією з умов ефективності розвитку творчих здібностей дітей є тісна співпраця ЗДО з батьками дошкільників. У праці І. Кондратець та О. Вязовської вказано, що «важливою умовою розвитку творчих здібностей дітей є організація цілеспрямованої діяльності вихованців у ЗДО та сім'ї. Ця робота має бути спрямована на: збагачення дітей яскравими враженнями; забезпечення емоційно-інтелектуального досвіду, який служить основою для виникнення задумів і є матеріалом, необхідним для роботи уяви» [13, с. 65]. Саме єдина позиція вихователів ЗДО і батьків, постійна взаємодія між ними, розуміння перспектив розвитку дітей

становлять передумову для розвитку дитячої творчості, активізації творчих здібностей дітей.

Як вказує Т. Позняк, для розвитку творчих здібностей, креативності необхідно мати вольові якості, які виховуються в родині з більш жорсткими умовами. Можна бути творчою особою, але не досягти ніяких результатів при відсутності внутрішньої витримки, волі і підтримки ззовні. Для творчої самореалізації дитині необхідна психологічна свобода і відчуття психологічної безпеки. Батьки повинні навчити дитину відстоювати свої оригінальні погляди, долати не розуміння оточуючих, розвивати мотивацію досягнення, ціннісні орієнтації, що дають змогу реалізувати творчі рішення. Відсутність творчих здібностей у дитини дошкільного віку, на думку Т. Позняк, найчастіше є наслідком авторитарної, жорсткої системи виховання, що подавляє структури власного «Я» дитини, які здатні протистояти тиску середовища. Особливо небезпечно, якщо це відбувається до «першого народження особистості», приблизно в трьохрічному віці [8, с. 100].

Висновки. Отже, для формування і розвитку творчих здібностей дошкільників важливою є цілеспрямована психолого-педагогічна робота, що включає: збагачення знань дітей про навколишній світ; активізацію їх інтересу до пізнання нових відомостей та творчої їх обробки; створення сприятливого розвивального простору. Також для розвитку творчих здібностей дошкільників важливим є проведення з дітьми різних видів діяльності: ігрової (словесні, рухливі, сюжетно-рольові, ігри-театралізації), конструкторсько-будівельної діяльності, художньо-продуктивної роботи, психологічних вправ для розвитку позитивного самоствавлення та емоційного благополуччя.

До важливих умов розвитку творчих здібностей дошкільників відноситься тісна співпраця з батьками дітей, які мають змогу продовжити вдома заняття з дітьми творчими видами діяльності, забезпечують емоційний комфорт, і забезпечують творчий, моральний естетичний розвиток.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Закон України «Про дошкільну освіту» (Документ 2628-III, чинний, поточна редакція від 02.04.2022, підстава – 2153-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text> (дата звернення: 12.06.2023).
2. Базовий компонент дошкільної освіти / Т. О. Піроженко та ін. Київ, 2021. 37 с.
3. Дитина. Освітня програма для дітей від двох до семи років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; наук. ред. Г. В. Беленька. Київ: Ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 440 с.
4. Біла І. М. Творчість та її розвиток у дітей. *Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України*. Київ, 2001. Т. III. С. 31–37.
5. Кульчицька О. І. Творча обдарованість. Специфіка дитячої обдарованості. *Обдарована дитина*. 2001. № 1. С. 20–34.
6. Андрійчук О., Заремба Л. Проблема розвитку творчих здібностей дітей дошкільного віку: теоретичний аспект. *Педагогічний часопис Волині : науковий журнал*. Луцьк : СНУ імені Лесі Українки, 2018. №1 (8). С. 8–12.
7. Архипова С., Кушнірик Н. Методика розвитку творчих здібностей у дітей дошкільного віку. *Педагогічні науки*. 2009. Вип. 2. С. 41–48.
8. Позняк Т. М. Розвиток творчих здібностей дитини. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: Зб. наук. пр.* 2011. Вип. 94. С. 97–101.
9. Кошель А. П., Кошель В. М. Розвиток творчої особистості дошкільника в умовах ДНЗ. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка: Збірник наукових праць*. 2009. Вип. 68. С. 52–56.
10. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3-7 років : монографія. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. 354 с.
11. Гетман Н. М. Система роботи дошкільного навчального закладу щодо створення умов для креативного розвитку особистості дитини. URL: <http://klasna.com.ua/ru/article/sistema-roboti-doshkilnogo-navchalnogo-zak.html> (дата звернення: 12.06.2023).
12. Жигайло О. О. Психолого-педагогічні аспекти формування креативного мислення дітей молодшого шкільного віку. *Проблеми сучасної психології*. 2011. Вип. 12. С. 393–401.
13. Кондратець І., В'язовська О. Розвиток творчих здібностей дітей старшого дошкільного віку засобом експериментування з матеріалами. *Готовність дитини старшого дошкільного віку до навчання в умовах реформування української школи*. 2021. С. 63–67.